

ՀԱԿԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄՈ ՍԱՀՅԱՆԻ ՉԱՓԱԾՈՅՈՒՄ

Շուշանիկ ՄԱՂՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ արտահայտչականություն, բանադարձման միջոց, խորքային հակադրույթ, ծավալուն հակադրույթ, հակադրության գեղարվեստական մարմնացում, համաժամանակյա հակադրություն, ձևական հակադրույթ, պատկերավորման միջոց, պարադոքս, տարածամանակյա հակադրույթ, օբսիմորոն՝ նրբաբանություն:

Ключевые слова: выразительность, глубокий антитезис, контраст, художественное воплощение одновременного контраста, формальный метод визуализации, парадокс, асинхронные противоположности, оксюморон.

Keywords: expressiveness, deep antithesis, contrast, artistic realization of simultaneous contrast, formal method of visualization, paradox, asynchronous contrasts, oxymoron.

Sh.Saghyan

Antithesis in the Poetry of Hamo Sahyan

The article deals with antithesis in the poetry of Hamo Sahyan.

The famous poet used antithesis to show human being's characters.

The main unit of antithesis is antonym. H. Sahyan has use linguistic and speech antonyms.

There are poems based on antithesis.

III. Сагиян

Антитезис в поэзии Амо Сагияна

В статье исследован антитезис в поэзии Амо Сагияна.

Данным стилистическим средством великий поэт выявил противоречивость человеческого характера, собственное восприятие природы и общества.

Основное языковое средство антитезиса - антонимы. А.Сагиян использовал как языковые, так и речевые антонимы, выраженные словами, синтагмами и предложениями. Редко встречаются стихотворения, основанные на антитезисе.

Հայ լեզվաբանության մեջ հակադրման հիմքի վրա կառուցվող ոճական միջոցներ են ընդունվում *հակադրույթը /հակադրությունը, հակասույթը¹, օբսիմորոնը, բառացի՝ նրբաբանությունը, պարադոքսը, բառացի՝ նրկայաբանությունը², հակադարձումը³ ևն:* Հակադրույթ//հակադրություն տարբերակներն առայժմ գոյակցում են, թեև տարածման միտում է ստանում առաջինը: Այս դեպքում հակադրույթը համարվում է հակադրության՝ օբյեկտիվ և մարդկային իրականություններին, մտածական, զգացական ընկալումներին հատուկ հակասական վիճակի շեշտված ոճական արտահայտությունը:

Լեզվաբանների մեծ մասի կողմից հակադրույթը համարվում է արտահայտչականության //բանադարձման միջոց: Հ. Հարությունյանն ընդունում է իբրև պատկերավորման միջոց⁴, Պ. Պողոսյանը՝ ներհակության ձևերից մեկը⁵:

Լեզվաբանները հակադրույթը հիմնականում քննում են հականիշների ոճական հնարավորություններին անդրադառնալիս, առանձնացնում լեզվական կամ այլ բնութագրմամբ՝ բուն// համագործածական և խոսքային /համատեքստային/ հեղինակային հականիշները⁶: Նշվածի հետևանքով հաճախ ստվերի տակ են մնում հակադրույթի՝ առանձնապես շարահյուսական ծավալուն միավորներով կառուցման եղանակները:

Գոյություն ունեն *խորքային հակադրություն* («Հակադրությունն առավել ուժեղ է լինում, երբ բուն հակադրություն արտահայտող բառերն իրենց հերթին ունենում են հականիշ բառերով արտահայտված լրացումներ: Նման դեպքերում, թվում է, թե առկա է կրկնակի հակադրություն, բայց իրականում *խորքային հակադրություն* է ստեղծվում»⁶), համաժամանակյա, տարածամանակյա հակադրություններ⁷ հասկացությունները:

¹ Ս. Մելքոնյան, Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, էջ 87, Եր., 1984:
² Պ. Պողոսյան, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքները, հ. 2, էջ175, Եր., 1991:
³ Ն.ս., էջ 169:
⁴ Հ. Հարությունյան, Գեղարվեստական խոսք, էջ123, Եր., 1986:
⁵ Պ. Պողոսյան, էջ165:
⁶ Ս. Մելքոնյան, էջ 84:
⁷ Պ. Պողոսյան, էջ 166:

Հակադրույթի միավորներ կարող են լինել՝ բառերը, շարահյուսական տարբեր կապակցություններ՝ համադասական, ստորադասական, ստորոգումային, պարբերայթը կամ խոսքային ծավալուն այլ միավորներ:

Բառային և բառերի ստորադասական կամ համադասական կապակցություններով միավորները հիմնականում գործում են այն հակադրությունում, որոնց միջոցով նույն առարկան, իրողությունը բնութագրվում է հակադրական հատկանիշներով: Գործում են լեզվական / համագործածական և խոսքային /համատեքստային հականիշները: Սրանց հարաբերակցությունը և դերը տվյալ պարագայում տարբերակված է: Գեղարվեստական ոճում մեծ է խոսքային հականիշների արժեքը: Լեզվական հականիշների դերն էական է տրամաբանական-դատողական հակադրությունում: Ստեղծագործողը կարող է նման հականիշների գործածությանը յուրահատուկ գեղարվեստական արժեք տալ: Օրինակ՝ Ն. Սահյանը ինքնաբնութագրական որոշ հատվածներում լեզվական հականիշներ է գործածել այնպիսի համատեքստում, որ նրանք ընդլայնել են իրենց իմաստային դաշտը. օրինակ՝ *հին-նոր* գույքը իմաստային նրբերանգներ է ստացել հետևյալ հատվածում. Մի տեղ հին-հնամաշ, Մի տեղ դեռ նոր էի (ԴԾ,125): Կամ՝ Ես նա եմ, նա... Ով սպանվեց, բայց չմեռավ (Ե, 303): Մի այլ դեպքում հակադրույթի եզրերից մեկը հոմանշային շարքով է ներկայանում՝ միտքն ընդգծելու համար. Մեկի համար անխելք, Անխելահաս, անգետ, մեկի համար՝ խորունկ Խելքի նմուշ էի (ԴԾ,125): Կամ՝ Մեկի աչքի լույսը, մեկի աչքում, սակայն, Անխելոճ աչքահանիք Եվ աչքի փուշ էի (ԴԾ,125):

Որպես խոսքային կամ համատեքստային հականիշներ են հանդես գալիս միմյանց հետ մասամբ հարաբերակցվող կամ բնավ չհարաբերակցվող երևույթների, առարկաների անվանումներ : Տվյալ պարագայում նման հականիշների արժեքը կարող է տարբեր / հականիշները կարող են տարբեր լինել՝ գեղարվեստական հետաքրքրի խոսքի կառուցում, չափաձոյում նաև՝ նույնահանգություն: Նշվածի համակցումն է վերը նշված/ վերոբերված *նոր-հին* հակադրույթին իմաստով առնչակից *շիվ-փչակավոր* հակադրությունը, որ հեղինակը գործածել է նույն «Ես բախտավոր էի» բանաստեղծության երկրորդ հատվածում: Կամ՝ *իշխան, գլխի տեր- թիսպարտ* հակադրությունը՝ Ես իմ իշխանն եմ, իմ գլխի տերը, Եվ ինձ թվում է մեծ ու անպարտ եմ, Բայց ինչ-որ չափով և ինչ-որ մի տեղ Դեռ թիսպարտ եմ (ՄԱ,14): *Հաճելի, կենսայից-տհաճ, հիվանդագին* տարողունակ հակադրության գեղարվեստական մարմնացում է՝ Մեկի համար ծաղիկ Ու ծաղկավոր էի, Մեկի աչքում միայն չյուծախտավոր էի (ԴԾ,126) (նմանության եզրեր կան Պ. Սևակի *կարմրայտուշ-ախտավոր* հակադրության հետ, տե՛ս ՄԷ, 158):

Շարահյուսական տարբեր կապակցությունների՝ որպես հակադրույթի եզրեր կամ միավորներ հանդես գալով ստացվում են բազմանդամ կառույցներ՝ հիմնականում խառը հականիշներով: Բազմանդամ կառույցներ են ստացվում, երբ՝ 1) հակադրության ոլորտ են ներառվում տարբեր, ոչ հարաբերակից կամ հարաբերակից իրողություններ՝ համապատասխան հակադիր հատկանիշներով՝ օրինակ՝ սար-մարդ չհարաբերակցվող իրողությունների հակադրությունը դուր-ես դերանուններով, իրացվում է լեզվական հականիշներով. Դուք միշտ նորոգ, ես՝ հնացող, Դուք՝ մնացող, ես՝ գնացող (ԴԾ, 188): Կամ՝ հասկացության/երևույթի և նրա մարդկային դրսևորման հակադրություն է *մայր-մայրություն*. Կարող է մայրը կուրանալ հանկարծ, Իսկ մայրությունը կուրանալ չունի (ԴԾ,193): Ավանդական բարքերի նկարագրման օրինակ է. Ոլոր՝ կապած շուն , խիղճը ճամփորդ է (ԻԲԶ, 99): Փուշը զինված է, ծաղիկն՝ անզեն: Ծաղիկը խոնարհ, փուշն՝ աներես(ԻԲԶ, 63):

2) Հակադրության ոլորտում նույն իրողությունն է կամ՝ ամբողջի և նրա մասնավորված դրսևորման հակադրությամբ՝ Երախտագետ ոգի, Սակայն իբրև որդի Երախտամոռ էի (ԴԾ,126): Կամ էլ՝ հակադիր վիճակներով՝ Փոթորիկներ են եռում հատակիս, Թե՛ն երեսից այսպես հանդարտ եմ(ՄԱ,14):

Ինչպես վերոբերված օրինակներից երևում է, կապակցական միավորներում քիչ են բառակապակցություններով արտահայտվածները՝ Մեկի համար դեռ *ամուսն թե՛ծություն*, Իսկ մեկի համար *աշնան մշուշ* եմ (ԻԲԶ, 23):

Ն. Սահյանը գործածել է նաև ընդհանուր եզրերով հակադրություն: Օրինակ՝Փուշը՝ գորավոր, ծաղիկը՝ գոհ, Էլի ծաղիկն է աշխարհից գոհ (ԻԲԶ, 63): Այս դեպքում ծաղիկը հակադրության մեջ է ներառվում երկու իրարամերժ վիճակներով՝ *անզորության*՝ հակադրվելով մի այլ առարկայի՝ փուշին,

8. Որոշ դեպքերում վերջիններս կարող են տարբերակված լինել: Կան գուտ հեղինակային հականիշներ, որոնք արդեն այս կամ այն հեղինակի անհատական ոճի սեփականությունն են դարձել և վաղուց իբրև այդպիսին արձանագրվել ուսումնասիրություններում: Օրինակ՝ լեզվարվեստի անգուգական վարպետներ Ն. Պարոնյանի, Հովհ. Շիրազի, Պ. Սևակի գործերում:

և գոհությամբ հակադրվելով իր անգործ վիճակին: Կամ՝ Վկա է հողն այս ցավոտ, Թե՛ ինչքան ցավի դիմացա... Բայց էլի օրհնանք գալուս, Գնալուս միտքը չիմացա (ԴԾ,171): Առաջին հակադրության մեջ ցավին դիմանալու և նրանից գոհանալու հակադրությունն է, նրկորդում՝ ապրելու իմաստի և մահվան անիմաստության հակադրությունը:

Գեղարվեստական արժեքով հակադրությունը են գեղչված կառույցներով/գեղչման արտահայտչամիջոցով կառուցվածները: Օրինակ՝ Յավերս ասում են.-խաչվիր, Հույսերս ասում են.- կգա (ԴԾ, 82): Հակադիր զգացումների՝ ցավի, անհուսության և հույսի մտածումները հեղինակը ներկայացրել է՝ *խաչվիր, քանզի չի գա - մի տանջվիր, քանզի կգա* շարահյուսական կառույցների՝ գերադաս, մյուս դեպքում՝ ստորադաս բաղադրիչի գեղչմամբ: Արդյունքում հակադրությունների մյուս եզրում ստացվում է *խաչվիր - կգա* գեղարվեստական հետաքրքիր կառույցը:

Շարահյուսական կապակցություններով արտահայտված հակադրություններում կարող են անմիջական հակառակ զույգեր չլինել: Յուրաքանչյուր բաղադրիչ կարող է ունենալ այն կենտրոնական բառը, որի արտահայտած իմաստը կարող է հակադրվել կողքի կառույցի օրև բառի: Պարզապես կա կառույցների իմաստային հակադրություն՝ առանց հակառակ թաղանթի արտահայտության: Նշվածը Հ. Սահյանի նախապիտած ձևերից է: Օրինակ՝ Նա, որ նրբեմնի երգում էր ձեռնամբ*, Հիմա նստել էր ձեռները ծոցում: Նա, որ թռչում էր գագաթը լեռան, Հիմա հագիվ հագ քայլել էր փորձում: Նա, որ տեղով մեկ կրակ էր, նրա Երակների մեջ արյունն էր պաղում: Նա, որ թռել էր միշտ թամբի վրա, Կտուրին նստել, աղուն էր պահում (ԴԾ,192): Կամ՝ Աստղերի հետ վեճի մտած Բարձունքները ելա փառքի... Բայց ինձ համար անհաս մնաց Պատշգամբն այն երկրորդ հարկի (ԲՎ, 85): Մարդիկ կան, որոնց ետմահու կյանքը Հատնում է վերջին ծանոթի մահով: Մարդիկ կան, որոնց ետմահու փառքը վերջին ծանոթի Մահից հետո է ծաղկում ապահով (ԴԾ, 83): Սահյանական ոճի արտահայտություն է բնության գեղարվեստական նկարագրությունը՝ նաև հակադրության միջոցով: «Տատնա ձորում» բանաստեղծության մեջ բնապատկերի գունային *կարմիր - սպիտակ* հակադրությունը ներկայացվում է *կակաչ - ամաչ, մեզ* իրությունների միջոցով: Գունային խտացումն ապահովվում է *խարույկ* փոխաբերության և *ծխալ/ծխել* բառի միջոցով. Ժայռի գլխից վառ կակաչի Խարույկներ են բխում, Կողքի ժայռը հանգիստ նստած Ամպ ու մեզ է ծխում(ԴԾ, 16): *Արևահայաց - արևագուրկ* հակադրությունը ներկայացվում է բուրդ ուրցի և կոկոնված ձնծաղկի միջոցով՝ Ձնծաղիկն է դեռ մի լանջին *Բարուրի մեջ քնում*, Դեմի լանջին ուրցի բույրից Մեղվի *ուշքն է գնում* (ն.տ.):

Ձևական հակադրության օրինակ է. Աշխարհաշեն ազգի տղա- Տուն չունեցա այս աշխարհում (ԻԲԶ, 98):

Սովորաբար հակադրության բառային միավորները տարբեր բանաստեղծություններում Սահյանը բացահայտում է մարդու հակասական էությունը: Որոշ երկեր հենված են մասնավոր գծերի վրա, որոշներում քննվում են մի քանի գծեր: Մարդու հասարակական վարքագծի, գործունեության հակասական կողմերն են ներկայացվում՝ «Ո՛ր է գնում աշխարհն այսպես» բանաստեղծության մեջ մարդկային էության հակասականության վերհանումը ներկայացվում է մարտնչողականության- նրկչոտության, հաստատականության և անորոշության, ինքնասիրության և ինքնախուսափման, հակադրությամբ: Տրոհման հարաբերությամբ կապակցված վերահիմաստավորված բաղադրիչ նախադասություններում բացահայտվում են նշված հատկանիշները:

Նույն թեմատիկան է շոշափվում «Դարը» բանաստեղծության մեջ մարդու վարքագծի, գործունեության տարբեր կողմերի բացահայտմամբ: Անտառն անում արմատահան, Ջրում է մացառը: Կամ՝ Բառի համար բանտ է դնում, Հանդուրժում է դավը... Հակադրության ընդգծմանը նպաստում են նաև *անտառ-մացառ, բառ-դավ* ծավալային անհամատեղելի իրողությունները:

Հակադրությամբ ստեղծող տարբեր միջոցների համակցված գործածություն կա. Մերթ ոտից-գլուխ գարդեր են հագնում, Մերթ այնպես անշուք, պարզ ու անզարդ են, Մերթ քար ու քարափ, մերթ վայրի խոպան, Մերթ կանաչ անտառ ու ցանած արտ են (ՄԱ,14):

Բանաստեղծական հակադրության օրինակ է տան երեք տողերին չորրորդի հակադրվելը՝ Խելագարվել են գողուն ու բողբոջ, Խուտուտ տաս՝ քարի ուշքը կգնա, Խելագարվել է տիեզերքն ամբողջ, Իսկ ինձ ասում են՝ թե՛ խելոք մնա (ԴԾ, 38):

Չափածոյում տարածված է նաև հակադրության եզրերի առկայությունը տարբեր տներում: Հ. Սահյանը քիչ է դիմել նշված միջոցին: Օրինակ՝ «Դարը» բանաստեղծության հինգերորդ տան մեջ է գտնվում հակադրության մի եզրը՝ Հողագունդն է ջոկելի-դարձրել Իր մատաղի գառը..., վեցերորդ տան մեջ՝ Բայց ինքն էլ է մատաղացու, Գիտի՞ խելագարը...(ԴԾ, 47):

Կան բանաստեղծություններ, որոնք կառուցված են հակադրության վրա: Օրինակ՝ «Վերադարձ» բանաստեղծությունը, որտեղ կան նաև անուղղակի հակադրություններ:

Ամայացած տան նկարագրությունը հեղինակը տալիս է անցյալի ու ներկայի վիճակների հակադրությամբ: Գործածել է բառային, կապակցական միավորներ: Այսպես՝ **կոտեն-նղինջ, վարունգ-քնդ, կոթուկ** անուղղակի հակադրությամբ ներկայացվում է մշակված ու անմշակ բանջարանոցի ուրվագիծը՝ Եղինջը քիչ-քիչ Նվաճում է մեր կոտենի ածուն, Վարունգի բնկված մարգաթմբերին Քնդն ու կոթուկն իրար բերանից Պատառ են խլում (ՔԵ, 155), կամ՝ **տաշտ-դագաղ** հակադրության մեջ **կյանք, կենցաղային նուրբեռ - ամայություն, լքվածություն** հակադրությունն է՝ Տաշտը, որի մեջ Խաչիպապ պապի Հարսանյաց հացի խմորն են հունցել Եվ հոգեհանգստի խմորը նաև, Հիմա գրտնակի դագաղն է դարձել... (ՔԵ, 156): Իրույթի գոյության և բացակայության հակադրությունն իրացվում է **գրո-կարոտ** հակադրությամբ՝ Թոնրի շրթունքը, որ մի ժամանակ Բոցից էր ճաքում, Հիմա ճաքել է բոցի կարոտից... (ՔԵ, 156): մարդ- կոպ փնտրող արև անհատական հակադրության միավորները...

Ծավալուն հակադրույթը սահմանափակ է/պատշաճ քանակով է:

Բովանդակային առումով գոյություն ունեն նույն իրույթի գոյության և բացակայության հակադրումը, ինչպես նաև՝ տարբեր իրույթների հակադրությունը:

Շարահյուսական տեսակետից հակադրույթը ներկայացնում է՝ ա) ք) գ) ներհակական հարաբերությամբ համադաս նախադասություններ՝ կարող է մայրը խլանալ հանկարծ, Իսկ մայրությունը խլանալ չունի (ԴԾ,193), դ) ստորադասական հարաբերությամբ նախադասություններ՝ Նա, որ երբեմնի երգում էր ձեռնամբ , Հիմա նստել էր ձեռները ծոցում (ԴԾ,192) :

Եթե փորձենք տալ հակադրույթի ոճական արժեքը, ապա դրանցով Հ. Սահյանը տալիս է. 1. կերպարի, իրույթի անցյալի և ներկայի հակադիր տարածամանակյա վիճակներ, 2.կերպարի բնութագիրը՝ համաժամանակորեն հակասական և իր ներսում, և հասարակայնորեն ընկալելի, 3. բնության երևույթներ...

Հակադրույթի գործածության թե՛ հաճախականությունը, թե՛ որակային կողմերը պայմանավորված են բանաստեղծի լեզվարվեստի զարգացմամբ: Սկզբնական շրջանի ստեղծագործություններում դրանք քիչ են: Որակային առումով առանձնանում է «Դադի ծաղիկ» ժողովածուն՝ 80-ականների ստեղծագործություններով:

Սկզբնաղբյուրներ

Բարձունքի վրա, Եր., 1955

Մայրամուտից առաջ, Եր., 1964

Քարափների երգը, Եր., 1968

Երկեր, առաջին հատոր, Եր., 1984

Դադի ծաղիկ, Եր.,1986

Օգտագործված գրականություն

Հ. Հարությունյան, Գեղարվեստական խոսք, Եր., 1986:Մելքոնյան Ա., Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Եր., 1984

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Շուշանիկ Սաղյան - ք.գ.թ.,դոցենտ,ակ.Ս.Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն **E-mail:** shushaniksagyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ք.գ.դ., Ս.Խանյանը: